
**ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР ВИРОБНИЦТВА В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ
СУЧАСНОЇ ЗМІШАНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Досліджено проблему соціально-економічної форми людського фактора виробництва в державному секторі змішаної економіки на основі відносно нового методологічного підходу. Через аналіз особливостей цього фактора порівняно із приватним сектором економіки здійснено висновок, що він має власне економічне значення на практиці, а його носій — людина — поширює сферу і посилює вплив на економіку і суспільство, яке крокує до нової економіки (економіки знань).

Ключові слова: держава, державний сектор, приватний сектор, суспільство, людський капітал, економіка знань.

На перший погляд, запропонована тема статті не є актуальною, оскільки на сьогодні економічна наука повинна вирішувати такі теоретичні проблеми, що мають безпосередній вихід на практику. Проте вирішення теоретико-методологічних питань стосовно особистого фактора виробництва в державному секторі змішаної економіки, зокрема України, може мати економічний ефект, оскільки, по-перше, визначає місце цього фактора в сучасному виробництві, по-друге, визначає його особливі параметри порівняно із приватним сектором економіки, по-третє, відповідає тенденції до зростання його значення на шляху просування до постіндустріального суспільства та соціалізації економіки.

Слід визнати той факт, що українські вчені з переходом на ринкові рейки господарювання майже припинили дослідження чисто методологічних проблем економічної теорії. Така доля зачепила дослідження з дії та використання економічних законів, проблем політичної економії щодо відносин власності, форм організації продуктивних сил, проблем діалектичної єдності економічних і соціальних відносин і процесів тощо. У туні й досі перебуває проблема людського фактора виробництва, зокрема, в державному секторі сучасної змішаної економіки. Можна відзначити лише декілька праць з приводу зазначених проблем: Ю. Архангельський [1] обґрунтовує необхідність посилення державного планування в Україні на основі матеріальних і фінансових балансів і пропонує першочергові заходи для його реалізації. О. Гош [2] зазначає, що сприяти відродженню економіки України здатний конкурентний ринок, який в Україні ще не сформувався, бо не сформоване конкурентне середовище, і

тому перехідній економіці країни об'єктивно притаманний планомірно регульований ринок. С. Мочерний і О. Устенко [3] досліджують сутність економічної людини, а також закони її розвитку. У ракурсі даної тематики необхідно назвати також роботи Г. Задорожного [4], В. Тарасевича [5], М. Хохлова [6]. Отже, слід виходити перш за все із тієї робочої гіпотези, що людський фактор виробництва набирає сутності й форми людського капіталу, що більш активно досліджується українськими вченими [7; 8].

Метою дослідження є розв'язання проблеми соціально-економічної форми людського фактора виробництва, перш за все людського капіталу, у державному секторі змішаної економіки на основі методологічного підходу.

У період більш як за 20 р. ринкових перетворень виявляється, що, по-перше, перехід від планової економіки до ринкових методів господарювання виявився досить складним, по-друге, процес роздержавлення і приватизації не привів до повного панування приватної власності та приватних структур, по-третє, так звана ринкова економіка не стала такою, оскільки і в розвинутих країнах світу, і в Україні вона сформувалася й функціонує як змішана (якщо її розуміти як економічну систему, що поєднує в єдиному механізмі ринкові й державно-планові методи господарювання та управління). Так чи інакше, очевидним є той факт, що сучасна економіка майже всіх країн світу «складається» із двох головних її секторів: приватного і державного. Умовно можна вважати, що частково виправдовується передбачення А. Вагнера, який ще наприкінці XIX ст. висловлював думку, що експлуатація робітників капіталістами може бути подоланою через державне законодавство, й обґрунтовував соціально-економічну доцільність активізації

© О. С. Тарасенко, 2012

державної господарської діяльності, а заходи з її посилення назвав «державним соціалізмом» [9].

Проте більш переконливими уявляються обґрунтування Ф. Енгельса, який, досліджуючи історію виникнення і мети діяльності держави, стверджував, що «держава виникла із потреби приборкувати в узді протилежність класів» [10, с. 171], що підтверджено історією людства протягом кількох століть аж до епохи державного капіталізму ХХ століття.

Доля державного сектора в Україні в теорії й у практиці складалася з переходом до ринку неоднозначно: від майже повної відмови від державного регулювання економіки до поступового визнання необхідності втручання держави в господарське життя — приблизно з кінця 90-х років минулого століття. Натомість маємо все ж економіку змішану з функціонуванням її державного сектора. Дослідження О. Головінова доводять, що поширення і посилення інститутів державної влади (державної власності, регулювання економіки, фінансової і фіскальної політики, контролю, податкової системи, муніципальної влади, власної підприємницької та зовнішньої економічної діяльності, соціальної сфери, інформації тощо) відбувається в Україні досить відчутно через створення державної економічної влади [11, с. 229–230, 239]. Автор вважає, що «...державний сектор в ринковому за суттю господарстві є складним системним утворенням, зміст якого формує низку взаємопов'язаних класифікаційних ознак»: системо утворюючих, функціонально відтворювальних, правозабезпечуючих, і «ці ознаки у своїй сукупності складають певне «обличчя» державного сектора економіки в сучасній ринковій (змішаній) системі господарювання» [11, с. 115].

Цілком погоджуючись з таким визначенням державного сектора сучасної української економіки, додамо наступне. Не зважаючи на процес роздержавлення і приватизації, державний сектор економіки зберігає за собою чималу сферу діяльності та впливу на національну економіку. Він має у своїх руках або тримає під контролем значну частку землі та її надр (принаймні, поки що), власні підприємства (переважно із високими і сучасними технологіями), чималу сферу транспорту, зв'язку та інформації, фінансову систему і грошовий обіг, значну частку соціальної сфери і т. п. Звісно, цей сектор діє за ринкових умов господарювання та законів ринку, але базується й на власних законах.

Звідси можна теоретично заключити, що соціально-економічна форма факторів виробництва в державному секторі економіки за суттю є незмінною, що означає наступне: речові фактори виробництва функціонують в якості виробничих фондів, а особистий фактор виступає як сукупний працівник (хоча й за умов купівлі-продажу робочої сили). Спрацьовують начебто протилежні чинники: з од-

ного боку, дія законів ринку роз'єднує агентів людського фактора виробництва через наявність саме активів купівлі-продажу, з іншого боку, виробництво чи інша корисна діяльність є можливою лише за умов поєднання цього фактора як із речовими факторами (виробничими фондами), так і одного людського фактора з іншим (іншими) через, по-перше, технологічний процес, по-друге, наявність виробничих відносин, по-третє, інформатизацію виробництва, що поширюється, по-четверте, посилюючи тенденцію до соціалізації суспільства.

Теза. Оскільки діяльність суб'єктів державного сектора за умов змішаної економіки підпорядкована законам ринку, і одночасно цей сектор має власні закони господарської діяльності, то слід припустити, що й особистий фактор виробництва державного сектора повинен мати ознаки, відмінні від особистого фактора виробництва приватного сектора, зокрема, української економіки (рис. 1).

Аргументами тези можуть бути такі очевидні факти:

- підготовка і перепідготовка працівників державних підприємств здійснюється в основному системою державних навчальних закладів;

- наукові й висококваліфіковані кадри знаходяться переважно в розпорядженні держави;

- міграція кваліфікованої робочої сили відбувається під контролем державних органів влади;

- соціально-економічні умови праці й побуту повинні бути забезпеченими саме державними підприємствами та місцевими органами влади.

Спробуємо обґрунтувати соціально-економічну форму людського фактора виробництва у сфері державного сектора української економіки і пояснити рис. 1 наступним чином.

Аргумент перший. Спосіб поєднання факторів виробництва доцільно розглядати в аспекті його Марксового тлумачення: як головної характеристики визначення «різних економічних епох суспільного устрою» [12, с. 43–44].

За цим методологічним посилом можна визначити, що в системі державного сектора змішаної економіки не може бути безпосереднього поєднання факторів виробництва. Між тим, у державному секторі економіки між суспільством (державою) і окремим працівником державного підприємства посередником виступає підприємство. Але досить складна структура економіки обумовлює наявність інших посередників, принаймні тих структур, з якими дане підприємство має господарські (техніко-технологічні, економічні, соціальні тощо) зв'язки. Наприклад, якщо підприємство має виробляти 70 % продукції за державним замовленням, а 30 % — за замовленнями-договорами партнерів, у тому числі приватних, то в цій частині виробництва людський фактор поєднується із засобами виробництва вже

№	Ознаки	Державний сектор	Приватний сектор
1	Спосіб поєднання факторів	Змішаний: через плановий розподіл і через купівлю-продаж на ринкових засадах	Ринковий: через вільний ринок купівлі-продажу факторів виробництва
2	Зв'язка «власник — виробник — споживач»	Поєднання в одній особі на основі державної форми власності	Ринкові відносини між різними приватними суб'єктами господарювання
3	Ступень кооперації праці	Якомога високий — у міру розвитку і форм організації продуктивних сил і сфери діяльності суб'єктів	Різний — підпорядкований ступеню розвитку і сегментів ринку в залежності від типу приватної власності, розміру суб'єктів та їх фінансового стану
4	Економіко-соціальний статус особистого фактора	Ступень усупільнення факторів виробництва і праці є основою «законного» статусу асоційованого працівника	За законами ринку: статус товару «робоча сила» визначається за суттю й організацією виробництва і праці
5	Умови праці і побуту	Адекватні стану і розвитку техніко-технологічної основи виробництва, державним інвестиціям і організації праці й побуту на даному підприємстві	В залежності від бажання і можливостей приватного власника та інвестора, тобто їх адекватності стану і розвитку техніко-технологічної основи виробництва і є не прогнозованими
6	Оплата праці	Підпорядкована тарифній державній системі із корекцією на ринкове середовище	Не упорядкована як така, орієнтована частково на державну тарифну систему, в основному на конкретні умови підприємства
7	Всебічний розвиток особи	Забезпечується в міру планових орієнтирів, сфери діяльності та здібностей особи	Не є метою діяльності, забезпечується переважно самою особою-працівником

Рис. 1. Співставлення людського фактора виробництва в державному і приватному секторах змішаної української економіки

через посередництво договірної підприємства як уособленою господарською ланкою. Отже, форма поєднання факторів виробництва ускладнюється.

Другий аргумент стосується того, що в характеристиці людський фактор виробництва у зв'язці «власник — виробник — споживач» на державному підприємстві виступає в одній особі, тобто держава як власник засобів виробництва, як виробник і як споживач. Поправка на це твердження може бути в тому, що, з одного боку, розподіл здійснюється за ре-

зультатами праці, з іншого боку, за законами ринку. У такому разі працівник державного підприємства як носій людського фактора має такий обсяг і структуру потреб, які не можуть бути забезпечені лише у сфері державного сектора економіки, а отже, потребує досить сталих економічних зв'язків даного підприємства з іншими суб'єктами господарської діяльності у границях всього національного простору, а сам працівник — з іншими суб'єктами ринку. Таким чином, і з цього боку форма поєднання факторів виробництва ускладнюється.

Третім аргументом може виступати характеристика людського фактора в аспекті кооперації праці. Але тут виявляється, що за ринкових умов господарювання людський фактор може досліджуватися з двох аспектів: його місце і роль в системі державного сектора і в національній змішаній економіці в цілому. Тобто, чи є він членом (часткою) кооперованої праці тільки державного сектора, чи він є часткою кооперованої праці в системі всього господарства країни (за логікою і світового господарства на тепер і згодом). Головним критерієм у цьому випадку може бути тільки труд, його різновид і роль у національному господарстві і життєдіяльності працівника як особи. Далі логіка аналізу, з нашої точки зору, приводить до такого висновку: оскільки праця працівника у будь-якому секторі господарства виступає як засіб життя, то і різні позиції з цього приводу уявляються не принциповими — значення має лише ступінь кооперації праці. Можна стверджувати, що в системі державного сектора цей ступінь повинен бути вищим і більш сталим, хоча б тому, що ступінь усупільнення виробництва тут є вищим. Отже, людський фактор державного сектора є членом (часткою) кооперації праці більш високого рівня і може бути визнаним асоційованим працівником.

Аргумент четвертий. Найбільш складним слід визнати аспект «робоча сила — товар». Дискусії на цю тему серед українських вчених майже припинилися з переходом на ринкові рейки господарювання. Визнаним став факт купівлі-продажу робочої сили, у тому числі і в державному секторі змішаної економіки. На ділі зруйновано планову систему підготовки працівників, склалася так звана комбінована система підготовки працівників державних підприємств, для яких теж введено вільний набір робочої сили. Здається, немає перспектив дослідження цього аспекту проблеми... Між тим, тенденції подальшого розвитку економічної теорії і реальної економіки (суспільства) сьогодні викликають до життя потребу дослідження різних проблем соціалізації суспільства, так званої нової економіки, постеконічного й інформаційного суспільства. Це означає, що дослідження проблеми асоційованого працівника може набути «законного» статусу.

П'ятий аргумент виходить з того, що на державному підприємстві повинні бути кращими умови праці, її організація та соціальні умови порівняно із підприємствами приватного сектора, оскільки все ж головною метою виробництва є не стільки прибуток, скільки національна потреба у продукції (інакше втрачає сенс реальне поняття суспільних товарів). Це повинно проявлятися як у стані матеріально-технічної бази виробництва, ступені його концентрації і централізації, так і в конкретних умовах праці на робочому місці. Більш того, тут повинно бути сконцентровано наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи за рахунок як державного бюджету, так за рахунок власних коштів підприємства. Такий підхід має забезпечити практичне впровадження новітніх технологій виробництва та інших його складових: гнучкі системи, роботизація, інформатизація тощо. Таким чином цей аргумент хоча б теоретично вказує на значні відмінності умов формування і функціонування людського фактора виробництва у сфері державного сектора економіки.

Шостий аргумент стосується оплати праці. Методологічний посил відносно принципу розподілу за працею може бути прийнятою з урахуванням того факту, що вона спрацьовує за умови наявності ринкового середовища, в якому функціонує державне підприємство. Тоді слід визнати наступне: з одного боку, цей принцип залишається в основі оплати праці й безумовно діє обумовлена цим тарифна система (оклади, ставки, розцінки тощо) та різниця в параметрах праці (галузь, підприємство, кваліфікаційні показники, професіоналізм і т. п.), але, з іншого боку, намагання встановити хоча б на державних підприємствах соціальну справедливість в оплаті праці є ілюзорним, оскільки за законами ринку об'єктивно існує значна диференціація винагороди різновидів праці: заробітна плата, прибуток на капітал, доход від об'єктів власності, різновиди прибутку у фінансовій, торговельній і побутовій сферах, тверді ставки в соціальній сфері і т. п. Існує і розповсюдилася практика оплати праці поза офіційним окладом (всілякі надбавки, доплати в конвертах, розподіл прибутку тощо). Прямою заборобою з боку владних органів досягти хоча б пом'якшення існуючої невинуватої диференціації в оплаті праці на ділі неможливо.

Одним із факторів, який може діяти в напрямі встановлення відносної справедливості, тут може бути наступна пропозиція: дещо зламати існуючий зв'язок між величиною оплати праці працівника і продуктивністю його праці в державному секторі економіки, який за планової економіки вважався законом. Це порушення повинно, по-перше, мати певні межі для кожної професії і виду діяльності, по-друге, компенсуватися надприбутками господарюючих суб'єктів ринкової сфери економіки, оскільки, як

відомо, сам перехід до ринку було обумовлено впевненістю, що саме ця сфера є більш ефективною порівняно з планом. На практиці це може відбуватися шляхом перерозподілу частки національного доходу через державний і місцеві бюджети у вигляді доплат-стимуляторів для державних підприємств, що мають вагоме або пріоритетне значення для національної економіки в цілому та відповідають науково-технічно-технологічному прогресу.

Така практика, включаючи й умови праці та побуту, повинна розповсюджуватися на працівників акціонерних товариств, принаймні тих, в яких держава має контрольний пакет акцій, змішаних підприємств з іноземним капіталом, кооперативних підприємств.

Запропонована практика може вважатися справедливою, оскільки держава (суспільство), по-перше, створює сприятливий режим різним видам бізнесу, по-друге, працівники державних підприємств за суттю у своїй більшості обслуговують всі форми діяльності і всіх громадян: надрова сировина, електроенергія, транспорт, зв'язок, наука, освіта, медицина, безпека країни.

Аргумент сьомий ґрунтується на тому, що людський фактор державного підприємства повинен мати пріоритетні умови для всебічного розвитку особи. На перший погляд, подача цієї тези схожа на традиційний марксизм. Однак за суттю такий підхід сьогодні має іншу аргументацію: нова економіка чи економіка знань, до якої крокує світова спільнота, об'єктивно потребує всебічного розвитку особи (людського фактора виробництва) і створення умов такої життєдіяльності для неї, за яких реально забезпечуватиметься середовище Людської Гідності.

Слід визнати, що вирішення цієї задачі є головною проблемою подальшого руху української економіки і суспільства й одночасно пріоритетним напрямом розвитку як продуктивних сил, так і виробничих відносин. Таке тлумачення особистого фактора виробництва за умов змішаної економіки відповідає, на нашу думку, як передбаченням К. Маркса відносно високого рівня продуктивних сил, що слугуватимуть людині (комунізм), так і передбаченням і теоріям Дж. Гелбрейта (техноструктура), У. Ростоу (суспільство споживання), Д. Белла (постіндустріальне суспільство) і теоріям соціалізації суспільства.

Здійснений аналіз може бути підставою життєвості запропонованої на рис. 1 схеми, що ілюструє співставлення людського фактора в державному і приватному секторах змішаної економіки України.

Висновок. Виклад аргументів відмінності соціально-економічної форми людського фактора виробництва в державному секторі української економіки від соціально-економічної його форми у приватному секторі базується у статті на тому факті, що

за умов змішаної економіки цей сектор не тільки не втратив власного економічного значення, а й має тенденцію до поширення сфери дії. Визначено і обґрунтовано такі аргументи за цю позицію: спосіб поєднання факторів виробництва; власник, виробник і споживач поєднано в одній особі; панування кооперації праці; особливості товарної форми робочої сили; посилений контроль за умовами праці; єдина тарифікація оплати праці; пріоритетні умови розвитку особи. Якщо деякі аргументи можуть здатися такими, що не відповідають дійсності, це є додатковим стимулом дії держави у цьому напрямку. Якщо ж таких проблем не розв'язувати теоретично, то практика може діяти не адекватно законам розвитку змішаної економіки й тенденціям світового розвитку до соціалізації суспільства.

Список використаної літератури

1. Архангельський Ю. Про необхідність державного планування ринкової економіки / Ю. Архангельський // Економіка України. — 2004. — № 3. — С. 47–52.
2. Гош О. Ринок як засіб відродження перехідної економіки України / О. Гош // Економіка України. — 2005. — № 9. — С. 75–82.
3. Мочерний С. Людина та закони її розвитку / С. Мочерний, О. Устенко // Економіка України. — 2004. — № 9. — С. 14–22; № 10. — С. 17–27.
4. Задорожний Г. В. Интеллектуальный капитал как основание экономической безопасности современного общества / Г. В. Задорожний // Социальная экономика. — 2006. — № 3–4. — С. 5–20.
5. Тарасевич В. Н. Об экономическом научном и универсальном знании / В. Н. Тарасевич // Социальная экономика. — 2010. — № 1. — С. 25–33.
6. Хохлов Н. П. Реминисценции антимарксизма в идеологии постсоветского экономического сознания / Н. П. Хохлов // Социальная экономика. — 2010. — № 1. — С. 78–92.
7. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : монографія / В. П. Антонюк. — Донецьк: 2007. — 347 с.
8. Ареф'єв С. О. Сутність та визначальні чинники процесу відтворення людського капіталу / С. О. Ареф'єв // Управління розвитком : зб. наук. пр. — 2006. — № 4. — Харків : Вид-во ХНЕУ, 2006. — С. 23–25.
9. Wagner A. Lehr-rund Handbuch der politischen Ekonomie / A. Wagner. — Lpz, 1892.
10. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Соч. 2-е изд. — М., 1961. — Т. 21. — С. 25–178.
11. Головінов О. М. Держава у ринковому середовищі: питання теорії : монографія / О. М. Головінов. — Донецьк : ДонНУЕТ, 2007. — 279 с.
12. Маркс К. Капитал / К. Маркс., Ф. Энгельс. — Соч. 2-е изд. — М., 1961. — Т. 24. — 648 с.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2012 р.